

על משנתו הפילוסופית של שלמה מיימון

מאת נח ה. רוזנבלום

א

שלמה מיימון נולד חוץ למקומו וחוץ לזמנו ולפיכך לא נתקבלו לרצון קרבנותיו המרובים שהעלה על מזבח הדעת, ההגות והעיון. בהתאם לחוק הדוחה את הקדשים שהוקברו חוץ למקומם ולזמנם נתפלגו חייו, נפסלו דעותיו, נגנזו ספריו ומיתתו היתה מיתת כרת.

ליטה הנידחת של המאה השמונה עשרה, שריחוקה התרבותי מאירופה המערבית עלה על ריחוקה הגיאוגרפי, לא היתה ארץ מגדלת פילוסופים. תושביה שחיו באקלים של ימי הבינים לא היו מסוגלים איפוא להעריך את הנטע הזר שנבט לפתע מתוך קרקעיתם הצחיחה. הפער שבין מיימון לסביבתו היה עצום כל כך שהוא לא ראה כל אפשרות להילחם בה או להשתדל לשנותה כדרך שעשו המשכילים שבאו אחריו.

שאיפתו היחידה היתה לברוח לגרמניה, שלתרבותה כמה ונכסף ולהשקפת-עולמה הקדים עשייה לשמיעה. ברם לא בקלות אכל מעץ הדעת. בטרם השיג את פריו אבד את הדרך המובילה לעץ החיים. בכל שנותיו המעטות עלי אדמות נאבק עם מלאכי חבלה וכרובים משחיתים שחסמו בפניו את דרך עץ החיים בלהט החרב המתהפכת.

מיימון נטרד מליטה, גן עדנו המפוקפק, אבל לברלין, גן עדנו המקווה, לא הגיע. גם פה, גם שם נסגרו השערים בפניו. הוא נשאר קרח מכאן ומכאן. אם דרכו של בן-תורה בתקופה ההיא היתה לאכול פת במלח, לשתות מים במשורה, לישון על הארץ ולחיות חיי צער, הרי דרכו של שוחר השכלה היתה קשה שבעתיים. בביוגרפיה שלו משיח מיימון לפי תומו על מצבו העגום אחרי שגורש משערי ברלין ונאלץ לשוטט כקבצן נודד ופושט יד. אגוס היה „להסתפק בפתותי לחם מעובש ומים ובלילה שכבתי על תבן בלה ופעמים על הקרקע בלבד“.

מבחינות מסויימות מזכיר לנו גורלו של שלמה מיימון את גורלו של שלמה אחד שקדם לו בשבע מאות שנה — את שלמה אבן גבירול. על אף ההבדלים באישיות, ברקע, בתפיסת-עולם ובאקלים ההיסטורי והתרבותי מתלבטים כמה קווים פסיכולוגיים דומים. שניהם סבלו מבידודות חברתיות, יתמות אינטלקטואלית ומכאובי גוף ונפש. בביוגרפיה של מיימון מהדהדים דברי קובלנותיו של גבירול:

נכאב, בלי אם ולא אב נפרד, בלי אח

צעיר ויחיד ועוני, ואין לי רע לבד רעיוני.

לא מצא פטישו של מיימון את סדנו בקרב אחיו בני עמו וגם בעולם הזר לא מצא את המקום הראוי לו. חכמתו לא היקנתה לו אושר אלא שימשה אות קין על מצחו והציגתהו כמטרה לחץ. בשביל יהודי דורו היה „גוי“ ובשביל

גויי דורו נשאר יהודי. כתוצאה ממצב טראגי זה נשאר מיימון תלוי ועומד מחוץ לתחומים ומעבר לגבולות. הוא לא חי בקרב אחיו היהודים שמהם התרחק ולא בין הנוצרים שאליהם לא התקרב, אלא בכיתו של אציל גרמני שבאחוזתו בילה את שנותיו האחרונות.

לפי האגדה לא הובא שלמה אבן גבירול לקבר ישראל. לפי ההיסטוריה הובא שלמה מיימון לקבר ישראל אבל נקבר מאחורי הגדר ותינוקות של בית רבן סקלו את ארונו.

אולם לא רק גופותיהם נשארו מחוץ לתחום היהודי אלא גם דעותיהם והשקפותיהם נשארו מאחורי הפרגוד של ערוצי המחשבה היהודית. גם גבירול וגם מיימון השפיעו על הוגי דעות דגולים ואסכולות חשובות מחוץ לתחומי היהדות ברם השקפותיהם נשארו ללא הד וללא תגובה במסלולי ההגות העברית. מתוך פקעת הסיבות שגרמו לידי התעלמות זו יש לציין את העובדה ששני ההוגים היהודיים הללו לא דנו בספריהם הפילוסופיים בבעיית היהדות והסתייגו מכל וכחנות תיאולוגית ואפולוגית. עיקר מעינם היה בבעיית מיטאפיסיות ואפיסטומולוגיות אוניברסאלית מבלי להזדקק לשאלות מיוחדות של האמונה הישראלית. הסתייגות זו האפיינית לפילוסופיות של גבירול ומיימון גרמה לידי חוסר התעניינות בדעותיהם מצד סופרים יהודיים שהיהדות שימשה בשבילם נקודת המוקד היחידה.

הניאוראפלטוניות של גבירול והניאורקאנטיאניות של מיימון חרגו מהמסגרת הדינומינאטאלית שלהם ולפיכך נשארו מולדות-חוי. אימרתו של יוליוס גוטמן על שלמה גבירול ש"יותר משהו שייך כפילוסוף לתולדותיה של הפילוסופיה הדתית הישראלית שייך הוא להיסטוריה הכללית של המיטפיסיקה", ראויה היא להיאמר גם על שלמה מיימון.

נוסף לכך, ספרי מיימון שפידשו, העמיקו וביקרו את הבעיות של הפילוסופיה הקאנטיאנית היתה סגורה וחתומה בשביל קהל החובבנים והדילטנטים-טים למיניהם. הפילוסופיה הקאנטיאנית כשלעצמה עלולה להרתיע אפילו תלמידים ותיקים במקצוע הזה. היא מלאה התחמים מבחינת התוכן, הצורה, הסיגנון, המינות והדילקטיקה. כשמוסיפים על קשים אלו את הפרשנות העיונית-הביקורתית העמוקה של מיימון הרי הסתייגותם של הפילוסופים למחצה, לשליש ולרביע מובנת מאליה. מיימון הצמיד את החרפות התלמודית הליטאית להערפלות האפיסטומולוגית הגרמנית ועל ידי כך כרה תהום מחשבתית עמוק שרק מעטים מעיזים לצלול בתוכו.

ב

כעבור מאה ששים וחמש שנה למותו של מיימון קם גואל למשנתו היודע לא רק לצלול בים של שלמה אלא גם לשחות בין גליו ומשבריו הסואנים. גואל זה הוא פרופיסור שמואל אטלס שפירסם ספר על הפילוסופיה של שלמה מיימון בשם "מהאידיאליזם הביקורתי להספקולאטיבי" שבו הוציא את הגותו של מיימון מתהום הנשייה. שפר גורלו של מיימון אחרי מותו יותר מאשר בחיי כיוון שתלמיד חכם בעל שיעור קומה כפרופיסור אטלס ניטפל לדון

במשנתו. המחבר מאחד בקירבו חריפות אינטלקטואלית, צלילות המחשבה ובקיאות מופתית בפילוסופיה הקאנטיאנית, הטרומ־קאנטיאנית והניאו־קאנטיאנית. הוא מחונן גם בכשרון ספרותי, סגנון בהיר ורהוט ומינוח מדויק, סממנים הנעדרים בספריהם המסורבלים של קאנט ומיימון.

ספרו של פרופיסור אטלס משתרע על ש"ה עמוד ואיכותו שקולה כנגד כמותו. נקל להבין שתכנו של ספר מעין זה איננו ניתן להצטמצם במסגרת צרה של סקירה. ספר זה דרש לימוד, עיון והתעמקות מרוכזת. ברם ראוי לציין בתור דוגמה מספר פרובלימות שהספר דן בהן.

אחת הבעיות שהסעירו את תלמידי קאנט שהתעמקו בתורת רבם היתה הבעיה של הישות של הרשות הנומינאלית הקיימת כביכול מתחת השכבה הפינמינאלית השונה ממנה שינוי מהותי מוחלט ואינה ניתנת להיתפס בקטיגוריות של התבונה האנושית. הדואליזם המהותי האבסולוטי שקאנט קבע בין שתי הרשויות הללו שלל את האפשרות של כל קשר ביניהן וכל מאמץ השגתי של חדירה ל„דבר כשלעצמו“ היה מן הנמנע. על ידי הגבלתו של קאנט את ההכרה האנושית לנתונים תופעתיים הרשות הנומינאלית בשארה אוטומאטית בפני המנגנון האיטלקטואלי האושי הואיל ולית מחשבה תפיסה בה כלל. כתוצאה מהשקפה זו ההנחה החיובית על ישותה של רשות נומינאלית מופרכת מאליה והשפעתה על הרשות הפינמינאלית לא תיתכן כיון שזה נוגד את הדואליזם היסודי שנקבע על ידי קאנט. החיוב של ישותה של רשות נומינאלית מחד גיסא ושלילת אפשרות ההכרה של „הדבר כשלעצמו“ מאידך גיסא הן תרתי דסתרי אהדדי.

מיימון בחריפותו השכלית הרגיש בסתירה הזאת ולפיכך שלל את ישותה של הרשות הנומינאלית. מיימון רואה בנומינה (noumena) מעין אידיאות בלוגיקה הטרנסצנדנטית שעל ידיה מסתמנים תחומי הלוגיקה האנושית המוגבלת והמסריגת. המושג „הדבר כשלעצמו“ הוא מעין פיקציה מתימאטית שאין לה כל אפשרות של אוביקטיביזציה ישותית. הנומינון יכול לשמש כמטרה אידיאלית למחשבה האנושית החותרת לקראתה מבלי כל תקווה להודות מכיון שהשגתו הוא מחוץ לתחום ההכרתי של האדם.

פרופיסור אטלס השקיע עמל רב להבהרת המושג של האינטלקט האינסופי שחשיבות כה רבה נודעת לו במשנתו של מיימון. מושגו של מיימון שונה לגמרי מהמושג של „האינטלקט הארכיטיפוסי“ של קאנט. על ידי המושג של האינטלקט האינסופי השתדל מיימון לפתור את השאלה הקאנטיאנית הידועה של Quid Juris ולהרחיב את המסגרת הרציונאלית-האוניברסאלית באופן שהדברים הנמנעים מלהיתפס בקטיגוריות של התבונה האנושית המוגבלת יוכלו להסתבר על ידי השגתם על ידי התבונה האינסופית הבלתי־מוגבלת. יסודו של המושג של שלמה מיימון נעוץ במשנתו הפילוסופית של רבי משה בן מיימון. שלמה מיימון שאף גם על ידי מושג זה לפתור את הגישה המפתיעה בפילוסופיה הקאנטיאנית ביחס למשפטים הסינטיטיים המושגים איכשהו באופן אפרירי ואינם מסתברים או מתנסחים באופן אנאליטי. משפטים אלו נכונים הם על אף

האופי הטרנסצנדנטי שלהם והם יעילים בשטח המתימאטי והאמפירי למרות שהם מהווים בעייה אפיסטומולוגית בלתי-נפתרת. לדעתו של מיימון המשפטים הסינטיטיים הם סינטיטיים אך ורק מבחינת האינטלקט האנושי הסופי ברם מבחינת האינטלקט האינסופי שבו נעדרים הקטיגוריות של שטח וזמן, תפיסות אפריוריות ואפוסטריוריות ואביוזריהו המשפטים האלה הם אנאליטיים. על ידי הצעה זו הזיק מיימון את הכל למרותו של האינטלקט מבלי להשאיר מאומה באיזה תחום ערפלי של אירציונאליות. הוא השליט את התבונה האוניברסאלית על המוחש והבלתי-מוחש, הנתפס והבלתי-נתפס כאחד.

השאלה אם האינטלקט האינסופי הוא ישות מציאותית או רק פיקציה אינטלקטואלית לשבר את האוון מסתיימת בתיקו וישנם פנים לכאן ולכאן. ציונים מקוטעים אלו מדגימים רק מקצת שבמקצת את סבך הבעיות שפרופיסור אטלס דן בהן בספרו. על אף בחירותו של הספר אין הוא נועד לציבור הרחב יען כי עצם משנתו של מיימון איננו שייך לסוג של ספרות פופולארית. ברם אם ספרו של פרופיסור אטלס לא ירתק את ההמונים הוא יעניין את החוקרים והמלומדים. הוא העמיד את משנתו של שלמה מיימון בצומת-הדרכים של המחשבה המודרנית שבעיותיה עודן תובעות את פיתרוןן. ביחוד חשובה השקפתו של פרופיסור אטלס שהדגיש את המומנט היהודי בפילוסופיה ןל מיימון שראשיתה נעוצה במשנתו של הרמב"ם וסופה במשנתו של הרמן כהן.

ראוי רק להתפלל שכשם שמשנתו של מיימון זכתה לגאולת התוכן על ידי פרופיסוד אטלס כך יזכה ספרו של פרופיסוד אטלס בקרוב לגאולת הצורה — מהדורה עברית על ידי המחבר עצמו.

אברהם צבי הלוי / סוף מעמוד 140

לכך הם גם המסות, המאמרים והרשימות הפזורים על פני העתונות העברית (ב"בצרון", "הדואר", "גליונות", "הפועל הצעיר" ועוד). מאמרי הביקורת שלו הצטיינו בחריפות ניתוחם, ביושר הגיונם ובצלילות הגותם (ראה רשימותיו ב"בצרון", במדור שקבע בירחון בשם "קו ומשקולת"). הוא גם נמשך למסות-מחקר וגילה את יכלתו אף בתחום זה בסידרת המאמרים שפירסם על החי"ל — עתון החטיבה היהודית הלוהמת בשנות מלחמת העולם השנייה, שפירסם ב"בצרון", שכתבם וערכם כשהוא משרת כסמל בצבא ארצות-הברית.

בימיו האחרונים כאילו נתעורר לפעילות ספרותית מחודשת. ימים רבים בילה בין כתלי בתי חרושת כפועל בתעשיית כלי-יעור ועל עבודת-כפיו היתה תפארתו. בעשור האחרון לחייו חזר אל עבודת הרוח כתלמיד וכמורה. הוא סיים את חוק לימודיו בבית המדרש העליון של דרופסי ושימש מורה לספרות עברית במדרשת "הרצליה" בניו-יורק. כ"פשע" היה בינו להישגים נוספים בשדה השיר, אולם מחלות קשות פקדו את המשורר לפרקים והפכו את עולמו — ושירת חייו באמצע נפסקה.